

De oorzaken van de tewerkstellingscrisis en de oplossing ervan door middel van arbeidsduurverkorting

Dirk J. Frantzen

Een Fordistisch ontwikkelingsmodel in de jaren '50 en '60

De jaren '50 en '60 worden in de ontwikkelde kapitalistische landen gekenmerkt door een periode van sterke gestadige economische groei en kwasi volledige tewerkstelling. De verklaring hiervoor dient gezocht in het bestaan van een Fordistisch ontwikkelingsmodel gebaseerd op specifieke machtsverhoudingen tussen werkgevers en werknemers die een "vruchtbaar" compromis tussen beide partijen mogelijk maken. Eerstgenoemden bewaren hierbij de controle over de organisatie van het productieproces en de invoering van nieuwe technologieën (voornamelijk uitbreiden van lopend bandwerk in de industrie), terwijl laatstgenoemden hiervoor ten compensatie in het kader van CAO's geprogrammeerde reële inkomensstijgingen verkrijgen evenredig met de groei van de arbeidsproductiviteit, alsmede ontwikkelde sociale-zekerheidsstelsels die zorgen voor vervangingsinkomens in geval van ouderdom, ziekte, invaliditeit, en werkloosheid.

Eén en ander werkt een dynamische groeicyclus in de hand waarbij gunstige winstverwachtingen leiden tot hoge investeringen; de erdoor verwekte groei van de arbeidsproductiviteit brengt evenredige reële arbeidsinkomens met zich mee; wat op zijn beurt zorgt voor de nodige consumptieve afzetmogelijkheden; wat opnieuw positief inwerkt op de toekomstige winstverwachtingen en aldus op de investeringen, enz. De vervangingsinkomens zorgen tevens voor een belangrijke automatische conjuncturele stabilisator door de bestedingen van werklozen op peil te houden in geval van recessie. Een systeem van vaste wisselkoersen gebaseerd op de Amerikaanse dollar, de munt van de belangrijkste economie, zorgt tenslotte voor een hoge graad van stabiliteit op de valutamarkten, en bevordert hierdoor het internationaal handels- en kapitaalverkeer.

Machtsverschuivingen doen het compromis uiteenspatten

Tijdens de late jaren '60 en vroege jaren '70 komen echter een reeks spanningen aan het daglicht die een weerspiegeling zijn van door de groei gegenereerde machtsverschuivingen. Zo leidt de langdurige periode van lage werkloosheid tot een geleidelijke machtsverschuiving ten voordele van de werknemers die hogere looneisen gaan stellen. Deze worden doorgerekend in prijzen, wat tot verdere opwaartse loon- en prijsaanpassingen leidt, enz., en dit alles wordt monetair geacommodeerd door de centrale banken zodat de inflatie toeneemt. De poging van het patronaat om deze verhoogde spanningen op de arbeidsmarkt tegen te gaan door het aantrekken van immigranten en de toenemende inlijving van vrouwen in de beroepsbevolking mislukt vooreerst in de mate waarin deze nieuwe arbeidskrachten vrij snel zelf militant worden.

Daar het kopiëren van Amerikaanse produktiemethoden, o.a. door de uitbreiding van Amerikaanse multinationals buiten de VS, kunnen West-Europa en Japan spectaculaire inhaalbewegingen opzetten die uiteindelijk negatief gaan inwerken op de Amerikaanse buitenlandse handelsprestaties. De dollar komt hierdoor onder neerwaartse speculatieve druk te staan en zal uiteindelijk niet meer kunnen ondersteund worden door de West-Europese en Japanse centrale banken. Het systeem van vaste wisselkoersen komt hierdoor ten einde in maart 1973 om plaats te maken voor een periode van grote wisselkoersinstabiliteit.

De langdurige energieverbruikende groei in de ontwikkelde kapitalistische landen verwekt tenslotte een toestand van potentiële schaarste op de oliemarkt, wat de olieproducenten georganiseerd in het OPEC-kartel in staat stelt in oktober 1973 een verviervoudiging van de olieprijs tot stand te brengen.

De groei vertraagt en de werkloosheid neemt toe

De door één en ander in de hand gewerkte conjunctuurrecessie vanaf eind 1973 wordt weliswaar op Keynesiaanse wijze bekampt door middel van "deficit spending" en slaat aldus om in een heropleving in de tweede helft van 1975. Maar de verscherpte betalingsbalans-beperkingen belemmeren de nationale overheden hierbij, terwijl de syndicale macht nog voldoende groot is om te voorkomen dat de groei van de reële lonen in dezelfde mate vermindert wordt als deze van de arbeidsproductiviteit. Het winstaandeel neemt hierdoor af en zo ook de winstvoet. Eén en ander werkt negatief in op de

toekomstige winstverwachtingen, en aldus op de investeringen waarvan de toename beperkt blijft tijdens de conjuncturele heropleving van de tweede helft van de jaren '70. De economieën van de ontwikkelde kapitalistische landen komen aldus op een lager groeipad terecht, en dit uit zich in een significante toename van de werkloosheid, die verder in de hand gewerkt wordt door de voortzetting van de versnelde toetreding van nieuwe voornamelijk vrouwelijke arbeidskrachten tot de arbeidsmarkt.

Herorganisaties leiden tot groeiende arbeidsmarktsegmentering

Het minder efficiënt worden van de op massaproductie gerichte Fordistische productieprocessen bij lagere groei van de afzetmarkten zet de grote vennootschappen vanaf de tweede helft van de jaren '70 aan tot herorganisaties van de productie door toenemende aanwending van micro-electronica. Een decentralisering van het arbeidsorganisatieproces vindt plaats binnen de onderneming, alsmede een geografische spreiding van de taken verbonden met de conceptie, de gekwalificeerde uitvoering en de gestandaardiseerde routinematige uitvoering. Een toenemend gebruik wordt hierbij gemaakt van onderaanneming.

Eén en ander maakt het mogelijk de kost van het voorraadbeheer drastisch te drukken en vooral te besparen op ongeschoolde arbeid. Een reeks van de betrokken ongeschoolde taken wordt uitgeschakeld, en voor de overblijvende worden door de vennootschappen vanaf deze periode hoe langer hoe meer nog slechts kortlopende, veelal deeltijdse interimaire arbeidscontracten aangeboden. Een toenemend aantal minder geschoolden vindt gewoon geen jobs meer in de industrie en wordt teruggeworpen op veelal nog minder beschermde jobs in traditionele dienstensectoren zoals de horeca. Een toenemende segmentering van de arbeidsmarkt en van de arbeidersklasse zet in tussen de meer gekwalificeerden, die dank zij hun kwalificaties nog over de nodige onderhandelingsmacht beschikken om gunstige arbeidscontracten af te dwingen, en de overigen bij wie dit niet meer het geval is.

De totstandkoming van een neo-liberaal ontwikkelingsmodel

De toenemende werkloosheid en segmentering van de arbeiders-klasse en de dreiging van een toenemende delocatie van de arbeidsintensieve gestandaardiseerde onderdelen van het productie-proces naar lage-loonlanden uit de

periferie brengen vanaf het einde van de jaren '70 een grondige nieuwe machtsverschuiving teweeg, nu ten voordele van het patronaat. Een tweede olieprijschok die plaatsvindt in 1979 wordt onder patronale druk door de regeringen van de belangrijkste kapitalistische landen beantwoord door monetaristisch geïnspireerde restrictieve monetaire en budgettaire politieken ter bekamping van de inflatie en ter afremming, en hopelijk omkering, van de nieuwe door de recessie verwekte toename van het begrotingstekort. Deze regeringen gaan eveneens op aanraden van het patronaat een reeks institutionele ingrepen doen die het reeds aan de gang zijnde proces van arbeidsmarktflexibilisering in de hand werken, zoals de desindexering van de lonen, het verlagen van de minimumlonen, het afschaffen of verkorten van de vooropzegtermijnen in geval van afdankingen, enz. Het oogmerk hierbij is telkens de loonkost te helpen drukken ter bevordering van de rentabiliteit en de exportcompetitiviteit, in de hoop hierdoor de investeringen en de export te stimuleren.

De gelijktijdige toepassing van een gelijkaardige politiek door de respectieve landen annihileert er echter het competitiviteitseffect. Het winstaandeel en de rentabiliteit kunnen weliswaar beschermd en vervolgens verhoogd worden, maar dit volstaat niet om de investeringen te stimuleren gezien de deflatoire gevolgen op de effectieve vraag van het restrictieve monetaire en budgettaire beleid en van de loonmatigheden zelf. De werkloosheid neemt aldus overal opnieuw aanzienlijk toe in de vroege jaren '80. Slechts een tijdelijke ommekeer in expansieve zin van het monetair en vooral van het budgettair beleid van de Reagan-administratie helpt de ontwikkelde kapitalistische landen opnieuw uit de recessie in 1983. Maar deze macro-economische beleidsversoepeling heeft, net als dit later nogmaals het geval zal zijn bij gelijkaardige versoepelingen (zoals b.v. eind 1987), hoogstens tijdelijke gevolgen. De erdoor verwekte conjuncturele heroplevingen zullen telkens vrij snel uitdoven omdat zij voornamelijk gedragen worden door de consumptieve bestedingen van een geprivilegieerde minderheid: de bezitters van het kapitaal, de professionele groepen en de kern gekwalificeerde werknemers. Veel minder of helemaal niet door de overige delen van de bevolking die hun reële inkomens veelal zien stagneren of zelfs dalen.

Het post-Fordistisch neo-liberaal ontwikkelingsmodel dat sinds het einde van de jaren '70 tot stand aan het komen is door de ontaarding van het Fordisme lijkt wel in staat dank zij flexibelere produktieprocessen op rentabele wijze te produceren op kleine schaal. Wegens de ervoor kenmerkende segmentering van de arbeidersklasse en dualisering van de maatschappij lijkt

het echter niet in staat om een voldoende goed verspreide koopkracht te genereren onder de bevolking om te zorgen voor ruime consumptieve afzetmogelijkheden, en aldus sterke macro-economische groei zoals onder het Fordisme. Het wordt, vergeleken met dit laatste, gekenmerkt door een trendmatig lage groei, een gemiddeld hoge werkloosheid, een groeiende inkomensongelijkheid, en een steeds precairder bestaan van de minder gekwalificeerde delen van de bevolking.

Het sociale-zekerheidsstelsel blijft als belangrijkste overblijfsel van het Fordistisch ontwikkelingsmodel, inzonderlijk in Europa, tot dusver nog in hoge mate overeind en kan aldus zijn conjunctuur stabiliserende rol vervullen door te zorgen voor vervangingsinkomens voor de werklozen. Maar aangezien de conjunctuurschommelingen thans plaatsvinden rond een aanzienlijk lager groeipad, en de werkloosheid gemiddeld hoog is, en voor de betrokkenen hoe langer hoe meer langdurig van aard, valt dit stelsel hoe langer hoe moeilijker te financieren. Het slurpt steeds grotere overheidsmiddelen op en beperkt aldus de budgettaire ruimte voor het financieren van andere overheidsfuncties. De door de financiële kringen opgelegde chronische duur-geld-politiek heeft hetzelfde gevolg door de reële interestlast op de overheidsschuld te verhogen en verwekt hierbij tevens een perverse inkomensherverdeling van belastingbetalers naar renteniers. De door diezelfde kringen afgedwongen toenemende liberalisering van de kapitaalstromen heeft daarenboven de internationale kapitaalmobiliteit drastisch verhoogd en ontneemt de nationale overheden tevens de mogelijkheid om de roerende vermogens op adequate wijze te belasten.

De arbeidsduurverkorting als mirakeloplossing

De langdurige lage groei en hoge werkloosheid, en de bewustwording van de onmogelijkheid om dat in zekere mate te verhelpen door middel van een ommekeer van het macro-economisch beleid in expansieve zin op nationaal vlak, wegens de te verwachten betalingsbalans-beperkingen en neerwaartse wisselkoersspeculatie, hebben een grote ontmoediging met zich meegebracht binnen de georganiseerde arbeidersbeweging. De erbij aanleunende voornamelijk socialistische partijen zijn zich door middel van regeringsdeelname hoofdzakelijk gaan bekommeren om het zo weinig a-sociaal mogelijk houden van het beheer van de crisis door middel van een mild austeriteitsbeleid. Maar het spreekt vanzelf dat hierdoor geen fundamentele verbeteringen verkregen

kunnen worden op het vlak van de werkgelegenheid. Een verlies van credibiliteit bij de electorale achterban wordt hierdoor onvermijdelijk. De groeiende bewustwording hiervan werkt als het ware een vlucht naar voren in de hand in socialistische kringen door gehoor te geven aan eenvoudige mirakeloplossingen die tenminste de indruk moeten helpen verwekken dat men nog steeds een credibel alternatief heeft en zinnens is er iets voor te doen.

De op dit ogenblik populairste mirakeloplossing lijkt de onmiddellijke drastische arbeidsduurverkorting te zijn als middel tot arbeidsherverdeling. Men berekent hierbij het huidige globaal aantal gewerkte uren per week, verdeelt dit over de volledige beroepsbevolking, en verkrijgt aldus het wekelijks aantal uren per persoon (bvb. 32 u) waarbij iedereen tewerk gesteld zou kunnen worden. In de mate dat de arbeidsduurverkorting inderdaad tot dergelijke arbeidsherverdeling zou leiden zal de werkloosheid hierdoor in één slag weggewerkt worden en tegelijkertijd de erbij horende begrotingsproblemen opgelost. Een zekere onderlinge onenigheid bestaat weliswaar over de mate waarin een dergelijke maatregel al dan niet lineair van aard dient te zijn; op nationaal, sectorieel of op bedrijfsvlak dient toegepast te worden; en met of zonder behoud van reëel loon. Maar alle verdedigers hiervan blijken er rotsvast van overtuigd dat hier in essentie de oplossing van het werkloosheidsprobleem dient gevonden te worden.

Een nuchtere beschouwing suggereert echter dat dit geenszins het geval is. Zelfs in de veronderstelling dat de tewerkgestelden probleemloos vervangbaar zouden zijn door de werklozen, dan biedt de huidige lage gemiddelde groei van de arbeidsproductiviteit in feite weinig financieringsruimte om een dergelijke maatregel door te voeren zonder reëel loonverlies. En dit is inzonderheid het geval in de arbeidsintensiefste sectoren waar de grootste tewerkstellings-effecten van een dergelijke maatregel zouden moeten verwacht worden. Een substantiële arbeidstijdsverkorting zonder reëel loonverlies brengt onvermijdelijk belangrijke competitiviteits- en rentabiliteitsproblemen met zich mee, met als gevolg een vrijwel onvermijdelijke daling van de economische activiteit en zodoende van de globale hoeveelheid gewerkte uren.

Het feit dat de samenstelling van de werklozenbevolking grondig verschilt van die van de tewerkgestelden, in de zin dat zij voor een disproportioneel deel bestaat uit ongeschoolden, betekent daarenboven dat de werkhebbenden niet probleemloos vervangen kunnen worden door werklozen, maar dat dit een aanzienlijke *on-the-job training* kost met zich meebrengt, inzonderheid voor de meer gekwalificeerde taken. De ondernemingen zullen dus alles in het

werk stellen om de produktie te laten plaats vinden door de huidige werknemers door opdrijving van de arbeidsintensiteit en door de prestatie van overuren. Zij zullen desnoods overgaan tot rationalisatie-investeringen. De suggestie van de pragmatici volgens dewelke een arbeidsduurverkorting met reëel loonverlies wel kan, stuit nog steeds op dit laatste vitaal probleem. Erger, in de mate dat de opvulling van door de arbeidsduurverkorting vrijgekomen uren door bijkomende aanwervingen erdoor afgeremd wordt, zal er een reëel koopkrachtverlies plaatsvinden van de arbeidersbevolking in haar geheel, met als gevolg een daling van de effectieve vraag en aldus opnieuw van de economische activiteit en de globale tewerkstelling.

De noodzaak van een nieuwe economische politiek

Wenst men een daadwerkelijke verbetering tot stand te brengen in het werkgelegenheidsprobleemtoestand, zowel op kwantitatief als op kwalitatief vlak, en aldus het huidig proces van maatschappelijke dualisering tegen te gaan, dan dient geijverd voor een radicaal verschillende economisch-politieke aanpak dan die van de huidige regeringen. In de hedendaagse sterk geïntegreerde internationale economische context dient deze vooreerst internationaal solidair van aard te zijn, en in Europa plaats te vinden in het kader van de Europese Unie. Deze nieuwe aanpak dient te bestaan uit een internationaal gecoördineerde macro-economische relance, geïntegreerd met een actief toekomstgericht wetenschaps-, onderwijs-, industrieel en milieubeleid, met tot doel een hogere houdbare en ecologisch verantwoorde economische groei tot stand te brengen.

Een dergelijke politiek dient vooreerst te bestaan uit een verantwoorde monetaire versoepeling ter stimulering van de investeringen en om ruimte te scheppen op de overheids-begrotingen door een verlichting van de interestlast op de overheids-schuld. Daarnaast dient budgettaire ruimte te worden geschapen door ingrepen in de meest verkwistende aspecten van de sociale zekerheid (zoals bvb. op het vlak van de ziekteverzekering door middel van een actief preventief gezondheidsbeleid). En verder door op Europees niveau een verhoging van bepaalde ecologisch verantwoorde indirecte belastingen door te voeren, alsmede, en hoogst belangrijk, een substantiële verhoging van de vermogens-belastingen. Ter bekamping van de speculatieve wisseltransacties dient tevens geijverd voor de instelling van een belasting hierop, in samenwerking met de regeringen van de andere economische grootmachten. De op

al deze wijzen vergrote budgettaire ruimte kan dan aangewend worden ter financiering van prioritaire overheids-uitgaven op het vlak onderzoek en ontwikkeling (O en O), onderwijs, herscholing, en de nodige infrastructurele werken op het vlak van het milieu en de ruimtelijke ordening, het vervoer en de telecommunicatie. Een strikte internationale milieuwetgeving dient bij dit alles de innovatie-inspanningen in milieuvriendelijke richting te stuwen.

Deze politiek zal niet alleen een onmiddellijke positieve invloed uitoefenen op de maatschappelijke bestedingen, en dit, gezien haar internationaal gecoördineerd karakter, zonder voor onoverkomelijke betalingsbalansproblemen te zorgen. Maar, belangrijker, zij zal daarenboven een gunstige invloed hebben op zowel aanbod als vraag op langere termijn door de vervaardiging van technologisch geperfectioneerde produkten te bevorderen door middel van vergrote inspanningen op het vlak van O en O, en vooral door de vorming van een gemiddeld aanzienlijk meer gekwalificeerde beroepsbevolking door middel van scholing. Eén en ander zal niet alleen positief inwerken op de groei van de arbeidsproductiviteit, maar tevens de tendens tot segmentering van de arbeidersklasse tegengaan en aldus de arbeiderssolidariteit versterken. De syndicale macht zal hierdoor opnieuw toereikend worden om reële arbeidsinkomensstijgingen af te dwingen evenredig met de groei van de arbeidsproductiviteit, wat de groei houdbaar zal maken. De werkgelegenheid zal er door verhogen en de werkloosheid dalen.

In de mate waarin de technologische vooruitgang sterk arbeidsbesparend van aard blijkt te zijn kan de erdoor verwekte sterke groei van de arbeidsproductiviteit aangewend worden om de arbeidsduur drastisch te verkorten zonder reëel loonverlies en met arbeidsherverdeling die mogelijk wordt dank zij de toenemende kwalificaties van de gehele beroepsbevolking. Regelmatige loopbaanonderbrekingen ter bijscholing en herscholing kunnen op dezelfde wijze gefinancierd worden. De arbeidsduurverkorting gaat hierdoor een integraal bestanddeel vormen van een algemene groei- en tewerkstellingsstrategie. Hij kan echter niet gezien worden als een substituut voor deze laatste.

Dit artikel is gebaseerd op een lezing gegeven in het kader van een workshop in verband met de arbeidsherverdeling georganiseerd aan de Vrije Universiteit Brussel in december 1994. Een meer uitvoerige empirisch belichte versie van de hier gegeven schetsmatige uiteenzetting is te vinden in D.J. Frantzen, 1990, Growth and Crisis in Post-War Capitalism, Dartmouth, Aldershot.